

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

УКРАЇНЬСКА
ГЕЛЬСІНЬСКА
СПІЛКА З ПРАВ
ЛЮДИНИ

РЕЗЮМЕ ДОСЛІДЖЕННЯ
**МІЖНАРОДНІ
ЗЛОЧИНИ В УКРАЇНІ:**

ОГЛЯД НАЦІОНАЛЬНОГО РОЗСЛІДУВАННЯ
ТА СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Київ 2023

МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ В УКРАЇНІ: ОГЛЯД НАЦІОНАЛЬНОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Резюме дослідження

Колектив авторів:

Анна Козьменко адвокат, юрист Центру стратегічних справ УГСПЛ

Віталія Лебідь адвокат, юрист Центру стратегічних справ УГСПЛ

Євген Крапивін експерт з кримінальної юстиції Центру політико-правових реформ

Наталія Войнова адвокат, юрист Центру стратегічних справ УГСПЛ

Олена Сапожнікова адвокат, юрист-аналітик Центру стратегічних справ УГСПЛ

Дана публікація стала можливою завдяки щедрій підтримці американського народу, наданій через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) в рамках Програми «Права людини в дії», яка виконується Українською Гельсінською спілкою з прав людини.

Погляди та інтерпретації, представлені в цій публікації, не обов'язково відображають погляди USAID та Уряду США. Відповідальність за вміст публікації несуть виключно автори та УГСПЛ.

USAID є однією з провідних установ в світі у сфері розвитку, яка виконує роль каталізатора цих процесів та допомагає досягати позитивних результатів. Діяльність USAID є проявом доброчинності американського народу, а також підтримує країни-отримувачі допомоги на шляху до самостійності та стійкості і сприяє забезпеченню національної безпеки та економічного добробуту США. Партнерські стосунки з Україною USAID підтримує з 1992 року; за цей час загальна сума допомоги, наданої Україні з боку Агентства, склала понад 9 млрд доларів США. До поточних стратегічних пріоритетів діяльності USAID в Україні належать зміцнення демократії та механізмів досконалого врядування, сприяння економічному розвитку та енергетичній безпеці, вдосконалення систем охорони здоров'я та пом'якшення наслідків конфлікту у східних регіонах. Щоб отримати додаткову інформацію про діяльність USAID, просимо звертатися до Відділу зв'язків з громадськістю Місії USAID в Україні за тел. (+38 044) 521-57-53. Також пропонуємо завітати на наш вебсайт: <http://www.usaid.gov/ukraine>, або на нашу сторінку у Фейсбукці: <https://www.facebook.com/USAIDUkraine>.

До даного дослідження включено інформацію стосовно справ, які супроводжуються Українською Гельсінською спілкою з прав людини в рамках реалізації інших програм, окрім програми «Права людини в дії».

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1. Стандарти розслідування міжнародних злочинів та іноземний досвід	6
Розділ 2. Система та організація взаємодії правоохоронних органів які розслідують міжнародні злочини в Україні	7
Розділ 3. Національне досудове розслідування та судова практика щодо міжнародних злочинів	8
3.1. Національне досудове розслідування міжнародних злочинів	8
3.2. Національна судова практика щодо міжнародних злочинів	10
Рекомендації	15

ВСТУП

Міжнародні злочини є найбільш тяжкими злочинами, які не мають терміну давності. І одним з важливих завдань національних державних органів є фіксування таких злочинів, встановлення винуватих осіб, притягнення їх до відповідальності, забезпечення виконання покарання. Задля цього українська правоохоронна та судова системи повинні діяти максимально ефективно.

Українська Гельсінська спілка з прав людини з початку війни в Україні, тобто з лютого 2014 року, системно моніторить та документує міжнародні злочини, надає правову допомогу потерпілим як на національному, так і на міжнародному рівнях, взаємодіє з органами державної влади з метою впровадження необхідних змін до законодавства чи правозастосування, проводить освітні заходи для суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів. Зокрема, дане дослідження УГСПЛ є одним із кроків, спрямованих на ідентифікацію ключових проблем у ході розслідування міжнародних злочинів, та подальшого судового розгляду з метою аналізу, розробки рекомендацій для органів державної влади задля підвищення ефективності роботи правоохоронної та судової систем України.

Завдання, які ставили перед собою автори даного дослідження, включають:

- **дослідити досвід** іноземних держав, на території яких мав місце міжнародний збройний конфлікт, щодо притягнення до відповідальності за міжнародні злочини;
- **проаналізувати** нинішній стан взаємодії правоохоронних органів, які розслідують міжнародні злочини в Україні;
- **визначити** негативні чинники, які впливають на ефективність досудового розслідування міжнародних злочинів;
- **провести** огляд національної судової практики щодо розгляду справ, пов'язаних зі збройним конфліктом в Україні, і надати їй юридичну оцінку;
- **розробити** рекомендації для органів державної влади за результатами проведеного дослідження.

Предмет дослідження:

Під терміном «міжнародні злочини» зазвичай розуміють злочини, визначені в статті 5 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду, а саме: геноцид, злочини проти людяності, військові злочини та злочин агресії. В кримінальному законодавстві України відсутні поняття «міжнародних злочинів», «військових злочинів» та «злочинів проти людяності». Натомість існує низка статей Кримінального кодексу України, які за змістом відповідають деяким вищезазначеним складам злочинів. Тому у фокусі дослідження досудового розслідування та судової практики були наступні статті КК України: **436** (пропаганда війни); **436-2** (виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ проти України, глорифікація її учасників); **437** (планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни), **438** (порушення законів та звичаїв війни); **441** (екоцид); **442** (геноцид).

Часові рамки дослідження

Україна задекларувала, що початком збройної агресії російської федерації проти України є 20 лютого 2014 року¹, коли були зафіксовані перші випадки порушення Збройними силами РФ порядку перетину державного кордону України в районі Керченської протоки та використання нею своїх військових формувань, дислокованих у Криму.

Разом з тим, під час розгляду міждержавної справи «Україна проти Росії (щодо Криму)» в Європейському суді з прав людини Уряд України відстоював позицію, що Росія має нести відповідальність за порушення прав людини починаючи з 27 лютого 2014 року, коли була захоплена Верховна Рада АР Крим. В своєму рішенні ЄСПЛ встановив, що Україна надала достатньо доказів на підтвердження того, що Росія здійснювала фактичний контроль над Кримом з 27 лютого.² Отже, досліджуваним періодом даного звіту є період з 27 лютого 2014 року по 1 травня 2023 року.

Методологія

З метою збору інформації щодо стану досудового розслідування та судового розгляду протягом досліджуваного періоду авторами даного дослідження були вжиті наступні заходи:

- **отримання** офіційної інформації від органів державної влади шляхом надсилання запитів на інформацію згідно з порядком статті 19 Закону України «Про доступ до публічної інформації». Зокрема, були надіслані відповідні запити до Служби безпеки України, Національної поліції України, Офісу Генерального прокурора, Верховного суду, Державної судової адміністрації України.
- **опитування** фокус-груп: респондентами анонімного онлайн-опитування стали 147 представників Національної поліції України, 108 представників органів прокуратури, 20 адвокатів, 207 потерпілих від воєнних злочинів.
- **ознайомлення** з матеріалами досудового розслідування кримінальних проваджень щодо воєнних злочинів, вчинених після 24 лютого 2022 року: адвокати УГСПЛ проаналізували матеріали 21 кримінального провадження, у яких здійснюється представництво потерпілих.
- **дослідження** судових рішень в Єдиному державному реєстрі судових рішень.
- **контент-аналіз** вироків за статтею 438 КК України (порушення законів та звичаїв війни).

¹ Постанова Верховної Ради України Про Заяву Верховної Ради України «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків», 21 квітня 2015 року № 337-VIII.

² Ukraine v. Russia (re Crimea) (dec.) [GC], nos. 20958/14 and 38334/18, § 315-335, 16 December 2020.

РОЗДІЛ 1

Перехідне правосуддя в частині відновлення справедливості це довгий та дорогий процес, які відображає інституційну спроможність держави після завершення збройного конфлікту не просто забезпечити базові потреби своїх громадян, а й притягнути до відповідальності тих, хто поставив людські життя у загрозу.

Досвід Балканських країн колишньої Югославії найбільше відомий з огляду на Міжнародний трибунал (ICTY), водночас поза увагою залишається національна система переслідування. Вона полягає у наявності судів з відповідною спеціалізацією та органів обвинувачення (рідше й досудового розслідування). Наприклад, Сербія має спеціалізовані органи з переслідування за воєнні злочини (слідчі та прокурори), а Косово та Хорватія – спеціалізовані підрозділи національної системи переслідування, тобто в межах загальної прокуратури та поліції. Спеціалізовані палати щодо воєнних злочинів були створені у Хорватії (у 2003 році), Боснії (у 2005 році) та Сербії (у 2005 році).

Хоча збройні конфлікти на території цих держав завершилися 20 років тому, досі такі розслідування тривають, а кількість засуджених коливається в межах декількох сотень для кожної національної держави, з чого можна зробити висновок, що попри масовість злочинів кількість осіб, яких дійсно можна притягнути до відповідальності завжди менша, ніж хотілося б суспільству, з іншого боку це довготривалі процеси, які не вимірюються місяцями і роками, отже держава має завчасно дбати про те, щоб мати ресурсів на таку важливу річ як відновлення справедливості у країні, що постраждала від збройного конфлікту.

РОЗДІЛ 2

Наразі національна система переслідування в різних формах працює з усіма видами злочинів, відомими міжнародному кримінальному праву, а саме: 1) порушеннями законів і звичаїв війни (воєнними злочинами); 2) злочином агресії (планування, підготовка, ініціювання або здійснення); 3) злочинами проти людяності (які характеризуються широкомасштабним та систематичним нападом на цивільне населення); 4) злочином геноциду (що характеризується наміром повністю або частково винищити одну із захищених груп: національну, расову, етнічну або релігійну). Разом з тим українське кримінальне законодавство не знає такого складу злочину як «злочини проти людяності» і спільні розслідування за такою кваліфікацією можуть відбуватись лише з іноземними партнерами в межах універсальної юрисдикції відповідно до положень їхнього кримінального законодавства, наприклад, з Сполученими Штатами.

Українська національна система кримінального переслідування за міжнародні злочини характеризується практичною реалізацією принципу компенсаторності в міжнародному праві – держава чітко усвідомлює, що з огляду на імунітети та недоступність військово-політичного керівництва російської федерації притягнення їх до відповідальності це питання до МКС та майбутнього Спеціального трибуналу щод злочину агресії. Що ж стосується рядових комбатантів та військового керівництва середнього рівня – постійно нарощуються обсяги співпраці з іншими державами в межах універсальної юрисдикції, тож питання відновлення справедливості стосується не лише України, а й спроможності міжнародної кримінальної юстиції боротись із найтяжчими злочинами.

Водночас основним викликом залишається тривалість збройного конфлікту, постійний ріст кількості кримінальних проваджень, відсутність сталої державної політики щодо відновлення справедливості та ключове – готовності держави в майбутньому витратити ресурси на дорогу роботу спеціалізованих органів з переслідування російських комбатантів, що триватимуть десятиліттями. Україна має негативний досвід розслідування «справ Майдану», які продемонстрували, що втрата інтересу до події, її контраверсійне сприйняття політичними силами конвертується у виділенні недостатніх ресурсів на якісну роботу сторони обвинувачення. Україна має бути завчасно готова, щоб не повторити подібні помилки.

РОЗДІЛ 3

Підрозділ 3.1

Національне досудове розслідування міжнародних злочинів

У ході дослідження було проведено опитування 255 представників органів досудового розслідування, а саме слідчих НПУ та прокурорів. Більшість опитаних відзначили наявність складнощів, які стають на перешкоді ефективному розслідуванню міжнародних злочинів, а саме велике навантаження, недостатність ресурсів та брак знань щодо специфіки розслідування таких злочинів. Окрім того, опитані представники ОДР також зазначили, що існує потреба у покращенні взаємодії органів при розслідуванні міжнародних злочинів в Україні. Зокрема, було запропоновано вжиття наступних заходів: створення окремого органу розслідування та спеціалізованої прокуратури, створення міжвідомчих слідчо-оперативних груп, взаємодія структурних підрозділів, покращення у швидкості та ефективності надання інформації, створення єдиної платформи обміну і використання інформації, введення електронного документообігу, підвищення рівня знань з МГП та навиків застосування OSINT можливостей у ході досудового розслідування, покращення взаємодії з Міністерством оборони України для більш оперативного отримання інформації.

Більшість опитаних не бачать потреби у внесенні законодавчих змін, які сприятимуть підвищенню ефективності розслідування. Разом з тим, 39,8% опитаних прокурорів та 28,6% опитаних слідчих НПУ вважають, що такі зміни є необхідними, а саме: розширення повноважень в частині підслідності (передбачити альтернативну підслідність), скасування строків досудового розслідування у злочинах, передбачених XX Розділом ККУ, встановити чітку та послідовну процедуру досудового розслідування від початкового етапу до закінчення, надати можливість проведення слідчих дій за допомогою телекомунікаційного зв'язку (допити потерпілих, свідків, які перебувають за кордоном чи поза межами юрисдикції органу досудового розслідування), можливість використання зазначених доказів в суді.

Загалом, переважна більшість опитаних хоча і позитивно оцінює спроможності національної правоохоронної системи щодо розслідування міжнародних злочинів, але вважають, що існують додаткові умови для її покращення. Основні чинники, які негативно впливають на спроможність національної правоохоронної системи – це великі масштаби скоєних міжнародних злочинів на території України, законодавчі перепони та брак необхідних ресурсів.

В рамках даного дослідження були також опитані 20 адвокатів, які супроводжують справи про воєнні злочини та 207 потерпілих від воєнних злочинів. За результатами опитування адвокатів можна дійти наступних висновків:

Переважна більшість опитаних потерпілих відзначили, що у них не виникало проблем з реєстрацією заяви про злочин (93,7% респондентів) та отриманням інформації про відкриття кримінального провадження (81,6% респондентів).

Досі трапляється невірна кваліфікація воєнних злочинів: 45% опитаних адвокатів зазначали, що серед справ про воєнні злочини, які вони супроводжують траплялися випадки, коли ОДР кваліфікували їх не за статтею 438 ККУ, а за загально-кримінальними статтями ККУ (наприклад, статті 115, 146 ККУ).

Погана комунікація слідчих із представниками потерпілих: 45% адвокатів зазначили, що після подання ними заяви про злочин з ними не з'ясувалися представники ОДР, окрім того, часто адвокати не отримують відповідей на адвокатські запити чи клопотання (20% опитуваних взагалі не отримують, 30% отримують інколи); 42% адвокатів зазначають, що мали складнощі з ознайомленням з матеріалами кримінальних проваджень (в основному через проблеми у комунікації зі слідчим).

Неналежна комунікація слідчих із потерпілими: 80% опитаних адвокатів зазначили, що комунікація органів досудового розслідування з потерпілими від воєнних злочинів є неналежною; 87,9% опитаних потерпілих зазначили, що їх не повідомляють про хід досудового розслідування.

Щодо оцінки респондентами ефективності досудового розслідування воєнних злочинів, то маємо наступні результати:

- **повнота** та своєчасність: 45% адвокатів негативно, 45% – важко відповісти
- **якість**: 50% адвокатів негативно оцінили, 45% - важко відповісти
- **87,9% потерпілих** вважають розслідування їх справи неефективним

Серед ключових недоліків слідства представники потерпілих вказали наступні: непроведення першочергово необхідних слідчих дій або недбале їх проведення, втрата доказів, хаотичне, непослідовне і безсистемне зберігання матеріалів; необґрунтована і неодноразова зміна підслідності; недосвідченість слідчих; ігнорування клопотань сторони потерпілого про проведення слідчих дій. Крім того, адвокати зазначили проблему із розслідуванням злочинів, вчинених на тимчасово окупованій території або на території, наближеній до зони бойових дій. У більшості випадків, відзначили адвокати, досудове розслідування у таких справах не відбувається взагалі або є дуже неефективним. Опитані потерпілі зазначили наступні зауваження: відсутність інформації про хід досудового розслідування; відсутність комунікації з ОДР; формальність дій слідчого та їх поверхневність; затягування розслідування.

Опитані адвокати вважають, що задля підвищення ефективності розслідування повинна бути покращена взаємодія ОДР, запроваджена міжвідомча комунікація, підвищено рівень знань МГП у слідчих, розроблено покроковий алгоритм розслідування міжнародних злочинів.

За результатами ознайомлення із матеріалами досудового розслідування у 21 кримінальному провадженні, що стосуються воєнних злочинів, вчинених після 24 лютого 2022 року, у 50% справах розслідування фактично не відбувається взагалі і в матеріалах справ наявні лише заява про злочин та докази, надані потерпілою стороною. У деяких справах також прослідковується негативний вплив на ефективність розслідування зміна підслідності і передача матеріалів справи у інший орган досудового розслідування. Крім того, часто мають місце втрата важливих речових доказів, непроведення експертиз і через несвоєчасність слідчих дій деякі експертизи уже провести неможливо, що відповідно унеможливить надалі встановлення важливих фактів у справі. Також дуже часто матеріали досудового розслідування неналежно впорядковані, в деяких справах відсутні документи, які надсилалися представниками потерпілих або наявні документи, які взагалі не стосуються відповідного епізоду.

Підрозділ 3.2

Національна судова практика щодо міжнародних злочинів

В рамках даного дослідження були вивчені особливості судового розгляду злочинів, передбачених такими статтями КК України: 436 (пропаганда війни); 436-2 (виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників); 437 (планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни), 438 (порушення законів та звичаїв війни); 441 (екоцид); 442 (геноцид) (далі – міжнародні злочини), скоєних на території України, починаючи з 27 лютого 2014 року³ по 1 травня 2023 року (далі – досліджуваний період). Зокрема, вищеназвані статті КК України розташовані в Розділі XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку».

Судовий розгляд кримінальних проваджень, відкритих за фактами вчинення міжнародних злочинів, проводиться національними судами загальної юрисдикції згідно з положеннями [КПК України](#). За 9 років війни внесено низку змін та нових статей до КПК України в цьому контексті. Зокрема, до КПК України включені нові розділи, а саме [14 квітня 2022 року](#) – Розділ IX-1 «Особливий режим досудового розслідування та судового розгляду в умовах воєнного стану», а [3 травня 2022 року](#) – Розділ IX-2 «Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом».

Варто відзначити, що, відповідно до пункту 6 частини 1 статті 152 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», ДСА України є органом, уповноваженим вести судову статистику. Вона розміщується на офіційному сайті судової влади в рубриці «Інше», розділ «Статистика»: Судова влада України⁴. Зокрема, у відповідь на запит в рамках даного дослідження, ДСА України повідомила, що статистичні дані щодо справ, які знаходяться на розгляді касаційної інстанції, надати не може, оскільки вони складаються апаратом ВС. Тому дану інформацію було отримано у відповідь на запит безпосередньо з ВС (див. вище п. 3.3.2.1). Також ДСА України відповіла, що, якщо кваліфікація була за кількома статтями КК України, наприклад, за статтями 436-1, 438, 111 КК України, то в статистичній звітності ДСА України буде вказуватись лише стаття 111 КК України, оскільки там санкція передбачає більш суворе покарання. Отже, частина досліджуваних злочинів може бути латентною та не ввійти до статистичних звітів, і, відповідно, ці дані не враховуються надалі.

Щоб дізнатись більше про судовий розгляд кримінальних проваджень за міжнародні злочини, зокрема, скільки вироків було винесено національними судами, було використано дані [Єдиного державного реєстру судових рішень](#). Переглянувши тексти вироків в даному реєстрі за 9 років та 2 місяці, досліджуваний період, можна вивести орієнтовну цифру⁵ винесених вироків в Україні за вчинення міжнародних злочинів:

³ Ukraine v. Russia (re Crimea) (dec.) [GC], nos. 20958/14 and 38334/18, § 315-335, 16 December 2020.

⁴ court.gov.ua

⁵ Орієнтовну, оскільки можливо, що вироків за статтями 436-1 та 436-2 КК України менше через похибку у виведенні даних при пошуку, і, відповідно, ці показники потребують окремої перевірки та вивчення.

- 1) 26 вироків за статтею 436 КК України;
- 2) 514 вироків за статтею 436-2 КК України;
- 3) 11 вироків за статтею 437 КК України, один з яких є виправдувальним;
- 4) 31 вирок за статтею 438 КК України;
- 5) немає вироків за статтею 441 КК України;
- 6) 3 вироків за статтею 442 КК України, доступ до одного з яких закритий відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 7 Закону України «[Про доступ до судових рішень](#)».

Таким чином, загальними національними судами України за вищезазначеними злочинами винесено орієнтовно 585 вироків.

Варто відзначити, що інформацію про судову практику щодо міжнародних злочинів неможливо нині отримати з відкритих джерел в сусідніх авторитарних країнах – Беларусі та рф. Мені було б цікаво провести порівняльний аналіз судової практики, наприклад, щодо розгляду міжнародних злочинів там, але на сьогодні зробити це неможливо. Так, в Беларусі інформація про досудовий і судовий розгляд міжнародних злочинів відсутня, і дізнатись її неможливо через відсутність фізичного доступу до таких справ. Електронної бази судових рішень в Беларусі немає, принаймні вона закрита для громадськості і сторін потерпілої та захисту. Значна частина політичних справ розглядаються в ході закритих засідань, тому можна зробити припущення, що такі ж розгляди відбуваються і в справах щодо міжнародних злочинів, інформації про які взагалі ніде немає. Матеріали кримінальних справ надаються підозрюванним, обвинуваченим та засудженим і їх захисникам, а також потерпілим і їх представникам лише в паперовому вигляді, їх фотографування заборонено, і є можливість робити лише нотатки ручкою на папері. Також слідчі беруть в адвокатів підписку про нерозголошення, і жодний адвокат не посміє через страх репресій з боку держави передати інформацію щодо справи, навіть за згоди клієнта, третій стороні, наприклад, правозахисним організаціям, дослідникам тощо. Зокрема, близько 100 адвокатів було позбавлено права займатись адвокатською діяльністю та близько 10 адвокатів по сьогодні перебувають за ґратами. Достовірну інформацію про їх долю отримати неможливо. Нині, наприклад, відомо про перебування одного адвоката під слідством за надуманими обвинуваченнями через виконання професійної діяльності з захисту клієнтів, а ще одного затримано і в двох проведено обшук, але це не повна картина, оскільки немає доступу до всіх справ. У всіх у них різні історії, але тут можна побачити одну спільну рису: спроби беларуських адвокатів йти проти неправомірних методів досудового розслідування завершуються репресіями проти них, тобто втратою ліцензії та ув'язненням. В рф є єдина електронна база судових рішень, але тексти рішень по суті в справах щодо міжнародних злочинів закриті для ознайомлення, і навіть не можна подивитись їх кількість, тобто дані про них закриті взагалі. Також в рф існує окрема електронна база судових рішень щодо справ м. Москви, але там така ж ситуація щодо даних про розгляд міжнародних злочинів. Скориставшись одним з приватних електронних ресурсів з базою судових рішень м. Москви, за досліджуваний період вдалося знайти 14 апеляційних постанов

на постанови судів щодо продовження обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту у справах за обвинуваченням у вчиненні злочину, передбаченого статтею 356 (застосування заборонених засобів і методів ведення війни) КК РФ. Тексти постанов короткі і не містять інформації про суть обвинувачення та, відповідно, судовий розгляд по суті, однак хоча б орієнтовну кількість справ так побачити можна. Варто зазначити, що в текстах вищеназваних судових постанов учасники процесу не знеособлюються.

В рамках даного дослідження було зроблено акцент на судову практику з застосування [статті 438 КК України](#) (див. підрозділ 3.3.3.1 вище). Дана стаття є бланкетною, тому потребує використання норм міжнародного права. Варто відзначити, що в досліджуваних текстах вироків судді не завжди зазначають норми міжнародного права, а коли згадують, то найчастіше такі: чотири Женевські конвенції та протоколи до них. Також можна відзначити, що аналізу застосування саме цих норм в конкретній справі судами не проводиться – вони лише називаються, а потім одразу йде опис обставин конкретної справи.

За досліджуваний період українськими судами винесено 31 вирок з правовою кваліфікацією за статтею 438 КК України. Можна назвати такі узагальнення щодо цих вироків: дані учасників процесу знеособлені, вирокі всі обвинувальні, а в більшості текстів вироків є згадки різних норм міжнародного права.

Щодо інших характеристик дані різні, а саме:

- 1)** щодо громадянства, за вищеназваними 31 вирокami засуджено 39 осіб, з яких 9 громадян України та 30 громадян російської федерації;
- 2)** щодо статі засуджених, 38 засуджених особи чоловічої статі і одна засуджена жіночої статі;
- 3)** вирокі винесені у 2022-2023 роках та набрали законної сили в жовтні 2022 – травні 2023 років;
- 4)** 27 вироків набрали законної сили, а 4 перебувають на апеляційному розгляді;
- 5)** у 26 вирокax правова кваліфікація обвинувачення здійснена лише за статтею 438 КК України і лише у 5 справах – за сукупністю з іншими статтями КК України, зокрема статтями 111 (державна зрада), 258-3 (створення терористичної групи чи терористичної організації), 260 (створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань), 437 (планування, підготовка, розв'язання та ведення агресивної війни) КК України;
- 6)** суди призначали покарання у вигляді позбавлення волі від 8 до 15 років. Зокрема, двічі було призначено судами найвищу міру покарання – довічне позбавлення волі, але в одній справі вирок було [в апеляційному порядку пом'якшено до 15 років позбавлення волі](#), а в іншій справі ще [триває апеляційний розгляд](#);
- 7)** вирокі в справах за статтею 438 КК України винесені 16 загальними судами України: 4 судами міста Києва, 2 судами Київської області, 2 судами міста Чернігова, 3 судами Чернігівської області, 1 судом міста Полтави, 1 судом Полтавської області, 1 судом міста Харкова, 1 судом Донецької області;

8) триває 4 апеляційні розгляди, а в решті справ вироки в справах за статтею 438 КК України набули законної сили.

Щодо 31 вироку за статтею 438 КК України можна відзначити, що 18 вироків винесено в судових розглядах, проведених в порядку *in absentia* на підставі загальних засад кримінального судочинства з врахуванням особливостей, передбачених, зокрема, частиною 3 статті 323 КПК України. Тексти судових рішень в таких справах приблизно однакові та відштовхуються від вимог КПК України, без детального розписування застосування цих положень в тій чи іншій справі. В жодній з досліджених справ особа не з'явилася під час судового розгляду чи не була затримана правоохоронними органами та доставлена до суду, тому положення частини 4 статті 323 КПК України не можна в цих справах побачити як реалізовані.

Звертаємо увагу, що досліджуваний період розпочинається з 27 лютого 2014 року, але вироки за статтею 438 КК України в порядку *in absentia* винесені у 2022-2023 роках в кримінальних провадженнях, внесених до ЄРДР в 2021-2022 роках, та набрали законної сили в жовтні 2022 - травні 2023 років. Таким чином, станом на сьогодні неможливо сказати, чи подані заяви до Європейського суду кимось з засуджених. Можливо й так, а може й ні – це питання потребує окремого детального вивчення.

За належного правового представництва, з врахуванням також інших норм міжнародного права, у вищезазначених 18 вироків українських судів за досліджуваний період з часом можуть бути визнані істотні порушення кримінального процесу, які потягнуть їх скасування та нові очні судові розгляди. Зокрема, засуджені можуть звернутися, як громадяни України, так і громадяни російської федерації, з позовами проти України до Європейського суду щодо порушення щодо них різних аспектів справедливого судового розгляду за статтею 6 Конвенції.

З досліджуваних 31 вироків за статтею 438 КК України дев'ять винесено в судових розглядах, проведених в порядку, передбаченому частиною 3 статті 439 КПК України – так звані «скорочені судові розгляди», без дослідження доказів у зв'язку з визнанням обвинуваченим вини та погодженням на короткий судовий розгляд без дослідження доказів. Можна відзначити, що саме після розгляду міжнародних злочинів в порядку так званого неповного дослідження доказів в рамках частини 3 статті 349 КПК України прокуратура інколи подає потім клопотання до судів про звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям рішення про передачу особи для обміну як військовополоненого. Таким чином, можна припустити, що обвинувачені йдуть на такий порядок судового розгляду, щоб отримати можливість швидше повернутися до російської федерації в ході обміну військовополоненими відповідно до положень статті 84-1 «Звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого». Однак це припущення потребує окремого ґрунтовного дослідження.

З досліджуваних вироків лише 4 винесено судами в ході повного судового розгляду за участю обвинувачених та з дослідженням доказів їх вини. В да-

них справах в ході судового розгляду були допитані обвинувачені та вивчені такі **докази**: 1) показання потерпілих; 2) показання свідків; 3) експертні висновки; 4) впізнання; 5) слідчі експерименти тощо.

Варто відзначити, що з текстів вироків випливає, що в ході досудового розслідування правоохоронними органами застосовуються такі ж підходи до збору доказів щодо міжнародних злочинів, як і щодо інших злочинів, тобто жодних особливостей поки відзначити не можу. Також їх вивчення в ході судового розгляду відбувається на загальних підставах з дотриманням положень КПК України.

Звісно, можна як завгодно прискіпливо ставитись до самого збирання та порядку розгляду доказів, але загалом національний кримінальний процес дотримано, і вирішальним є той факт, що справедливий судовий розгляд застосований до всіх без виключення, тобто і до міжнародних, так званих, злочинців також, якого б громадянства та національності вони не були та як би нам не було складно психологічно це прийняти. Звичайно, даний аналіз є оглядовим, бо це надзвичайно глибокий пласт для вивчення, який потребує окремого тривалого дослідження.

Багато питань в судовому розгляді міжнародних злочинів з національними особливостями є унікальними і вирішуються суддями в ході розгляду конкретних справ з врахуванням досвіду інших країн та міжнародного права, але з елементами, притаманними лише нашій, українській, практиці у війні з РФ, створюючи таким чином прецеденти та нову українську судову практику щодо розгляду міжнародних злочинів.

РЕКОМЕНДАЦІЇ органам державної влади

- 1.** Впровадити чітку і передбачувану державну (публічну) політики щодо національної системи переслідування за міжнародні злочини – визначити перелік органів, які цим займаються, їхню спеціалізацію, захищені рядки в бюджетах цих інституцій та інші гарантії якісної роботи в довгостроковій перспективі.
- 2.** Визначитись із форматом стосунків з МКС: потрібно ратифікувати Римський Статут замість застосування інших механізмів де-факто участі в цьому міжнародному договорі.
- 3.** Необхідно чітко визначитись з обсягом обвинувачення щодо злочину агресії, тобто які саме суб'єкти будуть притягатись до відповідальності і чому: лише військово-політичне керівництво російської федерації, чи також республіка Білорусь та Іран у формі співучасті.
- 4.** Запровадити ефективну координацію усіх органів досудового розслідування, адже наразі до процесу досудового розслідування залучені різні правоохоронні органи і через неналежну комунікацію мають місце не виправдані затримки у розслідуванні, втрати матеріалів чи частини матеріалів справ. Також важливим аспектом ефективної взаємодії є швидкий обмін інформацією як між самими органами досудового розслідування при зміні підслідності так і між органами досудового розслідування з іншими органами державної влади, які володіють важливою інформацією для слідства (наприклад, Міністерство оборони України, Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України тощо). Тому актуальним є питання оцифрування усіх матеріалів досудового розслідування та спрощення бюрократичних процедур.
- 5.** Затвердити алгоритм розслідування міжнародних злочинів із детальним описом вжиття невідкладних слідчих дій. Тобто має бути розроблена покрокова інструкція для слідчих органів досудового розслідування і описом методології розслідування найбільш поширених воєнних злочинів та запроваджений відповідний контроль за виконанням даної інструкції. Окрім того, варто також розробити порядок дій слідчого при розслідування воєнних злочинів, вчинених на тимчасово окупованій території та території наближеній до зони бойових дій.
- 6.** Розслідування міжнародних злочинів сьогодні вимагає від слідчих ґрунтовних знань у сфері МГП та багато роботи із матеріалами з відкритих джерел інформації, електронними доказами, тому необхідно впровадити навчання та підвищення кваліфікації для слідчих у цих сферах.

- 7.** Органам досудового розслідування: запровадити належну комунікацію із потерпілою стороною, оскільки більшість опитаних потерпілих від міжнародних злочинів та їх представники мали негативний досвід взаємодії з представниками органів досудового розслідування. У квітні 2023 року Генеральним прокурором України була затверджена Концепція реалізації механізму підтримки потерпілих і свідків воєнних та інших міжнародних злочинів та було розпочато роботу над створенням Координаційного центру підтримки потерпілих і свідків. Однак, наразі неможливо оцінити ефективність роботи новоствореного органу, але його існування задля налагодження комунікації із потерпілими є вкрай важливим та актуальним.
- 8.** Створення національних спеціальних суддів з розгляду міжнародних злочинів створить непотрібну зупинку в судовому розгляді кримінальних справ і може завдати непоправної шкоди належному відправленню правосуддя. Натомість, доцільним є підвищення кваліфікації та навчання суддів-криміналістів з метою їх належної підготовки до розгляду даної категорії справ.
- 9.** Державній судовій адміністрації України: модернізувати формат подання статистичних даних шляхом розширення можливостей пошуку інформації за різноманітними критеріями.
- 10.** Судовій владі України, зокрема Великій Палаті Верховного Суду, якомога швидше виробити фундаментальний підхід щодо тлумачення і правозастосування статті 437 КК України.
- 11.** Досудовим і судовим органам України: застосовувати особливий порядок *in absentia* як під час досудового розслідування, так і в ході судового розгляду лише у виключних випадках, і за наявності потужної доказової бази. Державою має бути чітко артикульовано, що як тільки російська влада зміниться і буде готова співпрацювати в межах ординарних механізмів міжнародної кримінальної допомоги – Україна буде використовувати насамперед їх, а вже потім ухвалений в 2014 році порядок розслідування та судового розгляду *in absentia*, який обумовлений чинною політико-правовою ситуацією в державі-агресорі.
- 12.** В Україні війна з рф триває більше 9 років і було б доцільним давно уже перейти від оперативного реагування на швидку зміну в злочинності та відповідно її розслідуванні й судовому розгляді, шляхом внесення змін до окремих статей чинного законодавства, до системного нового законодавства в цій сфері.

З ПОВНИМ ТЕКСТОМ ДОСЛІДЖЕННЯ
МОЖНА ОЗНАЙОМИТИСЯ
ТУТ

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

УКРАЇНСЬКА
ГЕЛЬСІНСЬКА
СПІЛКА З ПРАВ
ЛЮДИНИ